

ugyanakkor esetenként több síkon is egybevégyve, illetve összeérve, olykor minimális átfedésekkel kerültek a gyűjteménybe.

Fodor Pál tanulmánykötete az Oszmán Birodalom belső viszonyaival, fejlődésének alapvető kérdéseivel megismerkedni vágyó olvasók, illetőleg e területeken alapos ismeretekre törekvő kutatók számára egyaránt alapvető kézikönyv. A szerzőtől megszokott olvasmányos stílus vonzerejének egyik ékes bizonyítéka nemcsak az a tény, hogy — a kötet kiadási adataiból következően — egy éven belül második utánnomására volt szükség, hanem az egyetlen recenziós példány iránti páratlan érdeklődés is, amely e sorok írójának legszűkebb környezetében is azonnal tapasztalható volt, s majdnem veszélybe sodorta az ismertetés elkészültét is.

Kovács Nándor Erik

Sasfi Csaba

GIMNAZISTÁK ÉS TÁRSADALOM MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Korall. Bp., 2013. 446 o.

Néhány éve jelent meg Barta János monográfiája a 18. századi Zemplén vármegye társadalmáról. Ennek a vaskos kötetnek az utószavában kesernyés kétellyel jegyzi meg a szerző: egyáltalán nem lehet biztos abban, hogy a hatalmas apparátussal, komoly technikai segítséggel összeállított számítógépes adatbázisa lényegileg más vagy több információval gazdagította a korábbi évtizedek során felhalmozott tudást. A szerző azzal vigasztalja magát, hogy bár meghatározó áttörést nem ért el új módszerekkel gyűjtött és rendszerezett adataival, eljárásával mégis egy fontos korszakról tudott minden korábbinál részletesebb, pontosabb képet festeni, s felléphetett — legalábbis a rendelkezésre álló források tekintetében — a teljesség igényével, amelyet másként nem közelíthetett volna meg. (*Ifj. Barta János*: „Ha Zemplén vármegyét az útas vizsgálja...” *Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén*. Debrecen, 2009. 368–371.)

Önkéntelenül is eszünkbe jutott Barta János ezen vallomása, amikor Sasfi Csaba vaskos oktatástörténeti, oktatás-társadalomtörténeti könyvét olvastuk. Itt is nagy mértékben a számítógépen rendezhető adatokra, adatbázisokra támaszkodik a szerző, s szintén egy jelentős időszakról van szó, amelyről a kíváncsi kutató szeretne minél pontosabbat megtudni – netán valami forradalmi felfedezést tenni. S anélkül, hogy előreszaladnánk, kijelenthetjük, ezúttal is bebizonyosodik: csodák márpedig nincsenek, de legalább a teljesség illúzióját keltő, részletes tablóképp megrajzolható immár egyre speciálisabb témákban, egyre korábbi évtizedekről.

Sasfi Csaba évtizedek munkáját szintetizálja azzal, hogy a 19. század első felének gimnáziumi diáktársadalmát és a gimnáziumok társadalomban betöltött szerepét elemzi monográfiájában. Kutatási tevékenysége csaknem egyidős a hazai társadalomtörténet-írás eddigi utolsó nagy szakaszával, s nem utolsósorban a számítógépes kutatási módszerek lehetőségével. E kettőt szorosán egymás mellett kell megemlíteni, hiszen távolról sem arról van szó, hogy az irtatlan mennyiségű rekord bevitelével és különböző kombinációjával törne új eredményekre. Éppen ellenkezőleg: Sasfi mintaszerűen törekszik a források és az adattípusok kombinálására, s a kapott eredmények kontextusba helyezésére, s ezáltal az oktatás- és társadalomtörténeti tudásunk komplex bővítésére.

Mindezt egy döntő jelentőségű időszakra vonatkozóan teszi. Nyilván minden kutató számára a saját korszaka a leglényegesebb — s ez alól e sorok írója sem kivétel —, s aztán a választását mindenki könnyedén meg is tudja magyarázni. De talán ezen túllépve is lehet érvelni amellett, hogy ha a magyarországi oktatásról van szó, a 19. század első fele az egyik legizgalmasabb terepe a történeti kutatásoknak. Olyan átmeneti korról beszélhetünk, ami eddig egyszer adódott az iskolázás múltjában. A tankötelezettség, a valóban mindenkire kiterjedő oktatás ideje még nem köszöntött be. Mária Terézia óta mégis egyre jobban érvényesültek az iskolázás központi szabályozására, szisztematikus megszervezésére irányuló törekvések. S emellett a polgárosodás folyamatában az iskola közüggé vált, a reformkorban — s már az azt megelőző évtizedekben is — a művelt elit polémiájának egyik legfőbb elemévé lett. Egy tradicionális intézménytípus, az iskola (és

azon belül is a Ratio által már szisztematikusan definiált egységes középiskola, a gimnázium) megújulásáról, szerepének átalakulásáról, kibővüléséről, s ennek nyomán lassan-lassan az oktatási rendszer kiépüléséről beszélhetünk.

Sasfi Csaba éppen ezt a szerepátalakulást szeretné tetten érni ebben a már nem feudális, de nem is polgári korszakban. Többek között ilyenekre kíváncsi: milyen mértékben erősödtek a gimnázium polgáriskolai funkciói? Miként körvonalazódtak az egységes iskolatípusban megjelenő, nagyon is differenciált „fogyasztói” igények? Fel lehet-e vázolni az iskolák, valamint az iskolahasználók, azaz a tanulók és szülei vonatkozásában jellemző (be)iskolázási és iskoláztatási stratégiákat? Lokális és regionális kontextusban fel lehet-e állítani a középiskolák valamifajta rangsorát – akár a presztízs, akár az adott intézmények által betöltött társadalmi funkció, a jellemzően biztosított képzettségi szint tükrében? Miként hagynak maguk után lenyomatot egy-egy intézmény életében a környezet felekezeti, gazdasági, társadalmi viszonyai? Kik, milyen társadalmi rétegbe tartozók az iskola használói, döntően milyen foglalkozási csoportokat tud megszólítani a középiskola ekkoriban? Klasszikus társadalmi megközelítését adja tehát a szerző az iskolának, mint egy helyben élő emberek által alkotott szervezeti formának – jóllehet mindvégig irigylésre méltó következetességgel törekszik mélyebb személyközi, kulturális és mentális összefüggések feltárására.

A vaskos kötet három nagy részre tagolódik. A szakirodalom áttekintését és a korszak oktatáspolitikai-történeti vázlatát adó bevezető fejezeteket követően az első döntően primer forrásokra épülő egységben a szerző a hazai középiskolázás mennyiségi viszonyait térképezi fel. Amint a művelt közbeszéd egyre inkább központi kérdésként és immár folyamatosan tárgyalta a különböző sajtóorgánumokban, egyletekben, és egyéb fórumokon az oktatás, s azon belül is a latinra, humánra koncentrált középiskola korszerűtlenségét, úgy vált egyre keresettebbé az intézménytípus. 1790-től a reformkor elejéig szinte töretlen a létszámnövekedés, ami két időszakban egészen kiemelkedő bővülést jelentett: közvetlenül II. József uralmának végén a századfordulói tartó tíz évben, majd pedig az 1810-es évtizedben nőtt ugrásszerűen a középiskolába járók száma. Ez egyben azt is jelenti, hogy közvetlenül gazdasági okokkal már kétszáz éve sem volt magyarázható az oktatási szektor terebélyesedése, vagy épp megtorpanása. Hiszen az első bővülés kifejezetten konjunkturális, a második viszont komoly dekonjunkturális évekre esett. Az oktatás és a gazdaság közötti szoros kapcsolat hiányát igazolja az is, hogy a reformkor két és fél évtizede országos viszonylatban már semmilyen felhajtó erőt nem jelentett a középiskolai létszámokra, amelyek stagnáltak, illetve kis mértékben még csökkentek is. A diáklétszám és az iskolák számának növekedése is elvált egymástól, az első hullámok a meglévő intézményekben éreztették a hatásukat, új iskolák pedig inkább a konszolidáltabb esztendőkből alapultak. A létszámelemzés plasztikusan mutatja az ország nagyrégiói közötti kulturális és társadalmi fejlettségi különbségeket. Igen tanulságos például, hogy a győri és a pozsonyi tankerületben tanult hazánk gimnazistáinak a 60%-a.

Az is egyértelműen kimutatható, hogy a gimnázium polgáriskolai funkciója is ezekben a gyorsabban polgárosodó térségekben erősödött leginkább: az ország nyugati részén tört meg a gimnáziumnak, mint az egyetemi, akadémiai továbbtanulás hagyományos előkészítő terepének a monopóliuma. Itt már kifejezetten csak a középfokú végzettség érdekében is sokan tanultak, miközben az ország más tájain még a tradicionális humán jellegű továbbtanulásra való felkészülés dominált. Valószínűleg tovább árnyalhatná még ezt a képet a felekezeti dimenzió erősítése. Ebben az esetben főleg az ország keleti felében és északi részén kiterjedt protestáns iskolahálózat mennyiségi jellemzőit, s az azokban érvényesülő továbbtanulási stratégiákat is beazonosíthatnánk. Ám Sasfi Csaba elemzésének kereteit szétfeszítette volna, ha meg akart volna küzdeni az a súlyos nehézséggel, amit a protestánsok intézményenként eltérő, s épp ezért összességében — de sokszor még iskolánként is — kaotikus anyakönyvvezetése okoz. Roppant terhet vállalt volna magára a szerző, ami helyett inkább más irányba kanyarodott – ily módon teljességre törő megállapításai jobbra a katolikus oktatási szektorra igazak.

E megállapításokat aztán a mai értelemben vett Dunántúlra korlátozva több léptékben, sokféle látószögből, sok kérdés felvetésével és hozzá források keresésével pontosítja, mélyíti a szerző. A dunántúli térség szerencsére kellően nagy és tagolt volt ahhoz, hogy a legfontosabb különbségek metszéspontján dinamikus lehessen értelmezni a társadalmi folyamatokat, s azoknak az iskolákon hagyott nyomain. Ráadásul felekezetiileg is szerencsés a kutatás szempontjából a térség összetétele, hiszen a katolikus túlsúly kiiktatja az előző bekezdésben jelzett módszertani

nehézségek túlnyomó többségét, a mégis meglévő markáns protestáns tömbök és iskolák viszont jól kutathatóak, s egyfajta kontroll-tényezőként is kiválóan érvényesülhetnek.

A 15 katolikus gimnáziumra fókuszáló dunántúli elemzés egyfelől megerősíti a korábbi fejezet eredményeit: a térségben az országos tendenciákkal megegyezően a beiskolázási létszámok, s élesen körvonalazódik a polgáriskolai szerepkör erősödése is. A dunántúli iskolák felerészben helyi diákokat fogadtak – s jellemzően ők azok, akik megelégedtek a rövidebb gimnáziumi tanulmányokkal. Ez egyszerre jelenti a középiskolával rendelkező településeken élők versenyelőnyét a vidéki kortársaikkal szemben, s a városi népesség körében a hosszú, tradicionális tanulmányi pálya iránti érdeklődés csökkenését. A korabeli kategorizálás sokféle bizonytalanságával megküzdve ugyan, de alapvetően meggyőző eredményre jut Sasfi Csaba a 19. századi gimnázium társadalmi összetételére vonatkozóan. Rendi alapon a nemesi származásúak súlyának jelentős csökkenése figyelhető meg. A 18. század végi nemesi dominancia a következő emberöltőnyi időben megszűnt, általában kétszerese lett hozzájuk képest a polgári, vagy legalábbis polgári jellegű (azaz nem feltétlenül polgárral rendelkező, sok esetben „csak” városi kézműves, kereskedő) családból származók iskolai aránya. A korszakban markánssá nem, de azért állandóvá vált a jobbágygyermek jelenléte, s az utolsó évtizedek a zsidóság gimnáziumi megjelenését is elhozták. A szülők foglalkozása szempontjából a „tanult” szülők (azaz az értelmiségiek, szellemi foglalkozásúak – a jegyző-kig, kántorokig, tanítóig bezárólag) gyerekeinek rendszeres jelenléte érdemel említést: a vizsgált korszak első felében megduplázódott az arányuk, s aztán ez a 20% körüli részesedésük rögzült a későbbiekben is. Ráadásul Sasfi kimutatja: az értelmiségi szülők gyermekei szignifikánsan jobb tanulmányi eredményeket is értek el a középiskolában.

A sokféle adat kombinálásából az iskolázás jellemző típusait különíti el a szerző. Eszerint egyértelműen létezett egy „polgáriskolai gimnáziumi karrier”: helyben élő polgár vagy polgári életmódot élő szülőnek alapvetően csak a kisgimnáziumi osztályokban való részvételre összpontosító, tehát továbbtanulni nem igyekvő fiáról van szó. Vele szemben a jobbra vidéki nemes, és az értelmiségiek — akiknek nagy része nemes is egyben — gyermekei hosszabban tanultak a gimnáziumban, s közelebb álltak az iskolatípus tradicionális funkciójához. Mivel e két réteg iskolai részesedése jelentős maradt, a gimnázium továbbtanulásra való felkészítő funkciója sem gyengült, hanem erősödött. És mivel a modern polgár kinevelésében is egyre markánsabb szerepet töltött be, a gimnázium kettős funkcióerősödésen esett át ekkoriban.

Sopron, Pápa és Komárom lehetőséget teremtettek a szerzőnek arra, hogy összevesse a katolikus intézményekben körvonalazódó trendeket a helyi protestánsok jellemzőivel. Így is a fő tendenciák alapvető egyezésére jutott. Kifejezetten felekezetsajátos tényezőként csak a birtokos nemesség, valamint a tanultak társadalmi kategóriájába tartozó szülők gyerekeinek jóval nagyobb iskolai részvétele emelhető ki a katolikus oldalon. Némileg talán meglepő módon Sasfi Csaba más ponton nem talált lényeges különbségekre a felekezeti törésvonal mentén.

Mindezek kapcsán Sasfi bevezeti a tárgyalásba a gimnáziumkarakter kifejezést. Az adott intézménynek a helyi és a környező (regionális) társadalommal való viszonya, beiskolázási körzete, valamint az iskola falain belül eltöltött tanulmányi idő jellemző hossza alapján igyekszik a szerző szétválogatni azokat a funkciókat, amelyeket egy-egy középiskola dominánsan betöltött. Így például élesen eltér a pécsi, jezsuita eredetű, a korszakban is kifejezetten regionális jelentőségű, s a diákokat döntően a teljes gimnáziumi tanulmányok erejéig benntartó gimnázium a pápai kisgimnáziumtól, amely kétharmad részben helyi diákokat fogadott, s csak az alsó gimnáziumi osztályokban kínált szolgáltatást. A soproni gimnázium funkciójában (klasszikus gimnázium) a pécsihez állt közel, de nem regionális, hanem megyei jelentőséggel bírt a beiskolázás szempontjából. Győr jezsuita eredetű gimnáziuma a pápai után a legnagyobb arányban fogadott helyi diákokat – s itt még egymással versengett a klasszikus és a polgáriskolai funkció. Ötödik típusként pedig a keszthelyi nagygimnáziumot különíti el Sasfi: itt bár végig lehetett tanulni, mégis az alsóbb osztályokra koncentráldott a javarészt helyi diákok által megtestesített érdeklődés.

Újra szűkítve a vizsgálat keresztmetszetén az egyik legkevésbé iskolázott dunántúli megyét, Zala-t veszi górcső alá a továbbiakban a szerző. Úgy tűnik, ebben a kevésbé fejlett kistérségben a klasszikus továbbtanulási stratégia dominált még ekkoriban: aki eljutott a gimnáziumba, az jobbra tovább is kívánt tanulni, a polgáriskolai funkció kevésbé érvényesült. Az elemzés szintjét tovább, mégpedig jellemző településtípusokra lebontva azt láthatjuk, hogy ugyanazon nemesi réteg iskoláztatási stratégiájában jelentős különbség mutatható ki a falu és mezőváros viszonylatában: a falusi nemesi tisztviselők egyértelműen a hagyományos iskoláztatási mintát követték, míg a zalai mezővárosokban a nemesek körében is jobban elterjedt a polgáriskolai funkció. Sasfi

pontos számadatokkal mutatja ki a vidéki diákok gimnáziumba eljutása és falujuk közlekedési adottságai közötti szoros korrelációt. Ehhez kapcsolódóan külön vizsgálat tárgyává tette a megyeszékhelyet. Ami azért érdekes, mert Zalaegerszegen ekkoriban nem volt gimnázium, ám a mezőváros igazgatási központ jellegéből, presztízsből, s a beköltözések miatt fokozódó nemesi jellegéből adódóan mégis komoly beiskolázási körzetként működött: a kanizsai, keszthelyi, kőszegi és szombathelyi gimnázium is profitált az egerszegi szülők iskoláztatási igényeiből.

A klasszikus társadalomtörténeti megközelítés kívánalmai szerint addig szűkítette-mélyítette Sasfi Csaba a vizsgálati metszeteket, ameddig csak lehetett. Az utolsó fejezetben a lokális társadalom jellemzőiig is eljut tehát: Keszthely, Kőszeg és Szombathely példáján keresztül eredt annak a nyomába, hogy mit jelenthetett a városi lakosság számára a gimnázium jelenléte, illetve a gimnazisták később miként alakíthatták a helyi társadalom összetételét. Egyfelől arra jut a szerző, miszerint a gimnazisták elvándorlása igen nagy arányú volt a korszakban. A helyi gimnázium még kevéssé töltötte be azt a polgáriskolától elvárható szerepet, miszerint megkösse a településen az általa kinevelt ifjakat. A helyi diákok településen való megmaradása igen szorosan összefüggött azzal, hogy tovább lehetett-e tanulni a városban. Egyúttal a helyi továbbtanulás lehetősége igen erősen meghatározta a továbbtanulás irányát, jellegét is. Így aztán az erőteljesen érvényesülő helyi kötöttségek nyomán a püspöki székhely Szombathelyen sokkal nagyobb arányban választottak papi pályát, mint a másik két városban. E ponton szépen kirajzolódik az értelmiségbe való beemelkedés korabeli klasszikus mintája: a rendi városi polgárság biztosította az egyházi tisztviselői utánpótlását. Lokális szinten is megvizsgálta Sasfi Csaba a kézművesek (nem rendi értelemben vett polgárok) és nemesek tanulmányi stratégiája és eredményessége közötti különbséget – és lényegi eltéréseket nemigen talált. Jól elkülöníthető csoportként megvizsgálta a szerző a három városban a városvezetők (bírók, polgármesterek) iskoláztatási törekvéseit is, s azt láthatta, hogy nem kiemelkedő gyermekeik gimnáziumi jelenléte, illetve gimnáziumi tanulmányainak hossza és eredményessége.

Sasfi Csaba határozott, következetesen végigvitt koncepciója, miszerint az iskola-felhasználók oldaláról közelítve azok létszámából, tanulmányi idejéből, viselkedéséből von le tanulságokat, igazából egyetlen ponton ütközik – egyelőre – áthatolhatatlannak tűnő korlátokba. Az egyes családokra, személyekre lebontott elemzés megállapításai e nagyívű monográfia egészét tekintve inkább csak érdekes, ámde az átfogóbb eredményeket csak szerény mértékben alátámasztó kitekintésnek, kissé esetleges színfoltoknak tűnnek. Személyes emlékiratokat feldolgozó fejezetben négy nemesi ifjú példáján keresztül mutat be a szerző két tipikus iskoláztatási stratégiát: a jómódú nemesét, aki magától értetődően adja a gyereket gimnáziumba, hisz a társadalmi-kulturális beágyazottságából automatikusan fakad az a latinos műveltség, amit a gimnáziumnak tulajdonít ez a fogyasztói kör. A példával vett másik két ifjú szerényebb társadalmi státusához sokkal részletesebb, a miértekre még évtizedek távlatából is hosszabban felelő, inkább cél-, mintsem értékorientált tanulmányi visszaemlékezés párosul. Olyan, mintha egy alulról jövő iskolázott ember jobban megmérné és megbecsülné azt, amit az iskolától kapott, mint egy iskolázottságában már többedik generációs ifjú. Miközben az e fejezet alapját adó, évekkal ezelőtt megjelent tanulmányt magunk is gyakran és szívesen hivatkozzuk, ebben a kötetben nem érezzük ideálisnak a helyét. Pontosabban az érvelés tűnik egy kicsit ingatagnak – hiszen nem idézi pappá, netán városvezetőkké lettek iskolai emlékeit, nem szól a szerző a tanulmányaikról sokszor szívesen mesélő arisztokratákról, s általában nem túlságosan meggyőző az az eljárás, amellyel épp ezt a négy ifjút emelte ki. Mondhatni, e ponton a léptékváltás nem járt maradéktalan sikerrel.

Valószínűleg azért, mert itt már nem pusztán lépték-, hanem módszer-, illetve megközelítés-váltásra is szükség mutatkozik. Sasfi Csaba egészen irigylésre méltó módon veszi számba a kötet első fejezeteiben azt, hogy kik milyen tudományos megközelítésből foglalkoztak itthon és külföldön egyaránt a 19. század (közép)iskolájával és (közép)iskolázásával. Szakirodalmi tanulmányának nagy erénye, hogy fókuszába belekerülnek az inkább politika- és művelődéstörténeti, valamint a nevelés-, sőt pedagógiatörténeti írások is. Ezeket a társadalomtörténetésztől eltérő megállapításokat és kutatási tendenciákat ismeri, s a kötet számos pontján be is építi munkájába. Viszont mivel szándékoltan a felhasználók oldaláról közelít a gimnázium átmeneti fejlődési fázisához, nyilvánvaló, hogy egy-egy ponton elérkezik olyan határvonalakhoz, amelyek átlépése meghaladná a vállalt feladatot. Fenntartói és üzemeltetői (értve ezalatt a tankönyvszerzőktől az iskolavezetőktől át a tanárokig nagyon sok szereplőt) akaratok, sőt kényszerek is érvényesülnek mindenkor – s ezek is szoros kölcsönhatásban állnak a társadalom általános állapotával –, amelyek együttesen alakítják az adott korszak végtelenül bonyolult oktatási szisztémáját. Nem tudjuk,

csak gyanítjuk: ha lokális szinten, legalább egy-egy helyszínrre vonatkozóan visszacsempésszük a nem kifejezetten társadalomtörténeti megközelítéseket (egy-egy professzor visszaemlékezését, néhány időmetszetben egy-egy intézmény gazdálkodási mérlegét, az adott iskolát övező sajtóvisszhangot stb.), a felhasználók körére is érvényes, az eddiginél is teljesebb képet kaphatunk.

Semmiképpen nem szánánk ezt ropogós kritikának, hiszen Sasfi Csaba két évtizedes kutatásainak lezárásaként megjelent tekintélyes kötetében lényegében teljes mértékben bejártatta azt a teret — az oktatás társadalomtörténeti vizsgálatának keretrendszerét —, amelynek itthoni megteremtésében ráadásul oroszlánrésze volt. Hiszen Sasfi nemcsak összeállított minuciózus munkával egy az ország felére kiterjedő monumentális adatbázist, s értelmezte az adatokat sok-sok szempontból, irigylésre méltó szakirodalmi olvasottságának birtokában, hanem mind-eközben személyében ő az összekötője Magyarországon az elmúlt két évtized majd' minden fontos oktatás-társadalomtörténeti aktivitásának – legyen szó a specialistáknak szóló konferenciákról (Zalaegerszeg–1998, Sárospatak–2015), tematikus folyóiratszámok (Korall, 2001/3–4., Korall, 2014/56.) vagy témába vágó gyűjteményes kötet (Zalai Gyűjtemény 41.) szerkesztéséről, netán a válságtörténeti akadémiai kutatócsoportban az oktatástörténeti aspektus képviselőtéről.

Barta János saját munkájára vonatkozó aggályai Sasfi Csaba kötetében bizonyosan nem helytállóak (egyébként Barta sajátjában sem). A roppant munka a legnagyobb elismerésre méltó teljességű összképet mutatja a korabeli középiskolázásról, s ezzel párhuzamosan az egyes rész-kérdések vizsgálatával, az egyes problémakörökre vonatkozó elemzésekkel nagyszerű útmutatást ad az újabb kutatások számára mind a szakirodalom, mind pedig a forráslehetőségek tekintetében. Sasfi Csaba egyszerre szintetizál és zár le vitákat, s nyit meg újabb kérdéseket és sarkall gondolkodásra. Márpedig e kettősség elérésénél nem is lehet nagyobb eredménye egy ilyen jellegű vállalkozásnak.

Ugrai János

Raab Renáta

AUSZTRIA SCHLESWIGI POLITIKÁJA 1848–1852

Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 305 o.

A könyveknek is van sorsa. Ez főleg abban írható le, hogy a kézirat elkészítése után mennyi idő telik el, amíg nyomtatott változatban is megjelenik, és eljut az olvasóhoz. A bolgár újjászületés atyja, Paiszj Hilendárszki 1762-ben fejezte be a Szláv-bolgár történelem című híres munkáját, melyben bizonyítja, hogy a bolgároknak is van történelmük. S bár kortársa, Szofronij Vracsanszki lemásolta a kéziratot, a nyomdai megjelenésre azonban 1844-ig kellett várni, amikor Paiszj atya munkája megjelent Budán. Az *Ausztria schleswigi politikája* című könyv szerzőjének, Raab Renátának ennyit nem kellett várnia. Igaz, a 21. század elején vagyunk, s egy 305 oldal terjedelmű munkát bármelyik nyomda néhány nap alatt kinyomtat két-háromszáz példányban. Nem is ezzel van a gond, hanem azzal, hogy a kiadó vagy a szerző tud-e annyi pénzt szerezni, amennyi fedezi a kiadás költségeit. Ez a magyarázata annak, hogy a kézirat, bár 2005-ben már elkészült, s ez alapján védte meg a szerző dolgozatát és szerzett doktori fokozatot az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában summa cum lauda minősítéssel, a disszertáció könyv formájában csak 2013-ban jelent meg. A Gondolat Kiadó karolta fel ezt a munkát, s jól tette, mert a könyv tudományos szempontból rendkívül értékes. Annak ellenére mondható ez, hogy a címben megjelölt téma az átlag magyar olvasó számára periférikusnak tűnik. Pedig nem az. A kiadó a könyv hátsó borítóján található rövid ismertetőben joggal írja, hogy „*a schleswigi probléma a német kérdés alfája és omegája volt...*” S nem csak a német kérdésben, hanem a dán történelemben is meghatározó szerepet játszott. A dán hercegségek ügye a 18. századtól az európai egyensúly számára is fontos térség volt, mert senkinek sem volt érdeke, hogy a Balti-tenger bejárata valamelyik nagyhatalom ellenőrzése alá kerüljön. A 19. században a dán király az orosz cár rokona volt, a brit diplomácia pedig nem szerette volna, ha német haditengerészeti bázis jön létre a térségben. A szerző joggal jegyzi meg, hogy az általa vizsgált kérdés „*...nem egy huszadrangú marginális ügy, hanem olyan nemzetközi problémakör, amelynek az összes európai nagyhatalom kivétel nélkül aktív részese volt.*” S még hozzátesszi: „*A schleswigi ügy ezért mindenekelőtt biztonságpolitikai és*